

“Haar kopen is een ondankbaar werk”

Hilversumse fabrikeurs op handelsreis

EGBERT PELGRIM

HILVERSUM, ROND 1850 – Hilversum was hard op weg om zich te ontwikkelen tot dé tapijstads van Nederland. Aanvankelijk een boerendorpje waar in loondienst ook wol werd gesponnen voor de Naardense lakenweverij, had het zich – onder protectie van machtige Amsterdamse kooplieden – ontwikkeld tot een weversdorp. Deze textielweverij had de basis gelegd voor het kapitaal van een aantal ondernemersfamilies, alom bekend onder de naam ‘fabrikeurs’. Zij waren het die de wol en katoen inkochten en door spinners en wevers in thuisarbeid lieten bewerken tot eindproducten als baai, laken en streep, en dit vervolgens weer verkochten. Het plaatselijke product ‘Hilversums streep’ genoot zelfs landelijke bekendheid. Zo werd Hilversum vanaf ca 1700 langzamerhand het economisch centrum van het Gooi, ten koste van Naarden. De fabrikeurs maakten – voor zowel de inkoop van wol en katoen als wel de verkoop van de eindproducten – een jaarlijkse reis. Zoals we nog zullen zien zou deze traditie zich lang handhaven.

Van het weven van textiel naar het weven van tapijt is maar een kleine stap. In wezen gaat het om dezelfde techniek, zij het dat de getouwen voor de bredere tapijten en karpetten te groot zijn om in de woonkamer van de wever thuis te staan. Voor deze getouwen lieten de fabrikeurs ‘manufacturen’ bouwen, in feite de eerste kleine fabriekjes in Hilversum. Rond 1750 kwam een van hen met een originele uitvinding: het weven van tapijt van koehaar. Dit afvalproduct van de leerlooierijen was goedkoop te krijgen en goed te verwerken tot een haast onverwoestbaar soort tapijt. Zelfs nu, 200 jaar later, wordt er bij de restauratie van Amsterdamse grachtenpanden nog wel eens stukken Hilversums koehartapijt gevonden. In de jaren '70 van de achttiende eeuw begonnen de fabrikeurs ook met het maken van tapijt van schapenhaar (jawel: wol) in allerlei patronen. Het namaken van Schotse, Turkse en Persische tapijten werd erg populair en de Hilversummers wonnen daar allerlei prijzen mee. Werd de tapijtfabricage aanvankelijk nog gecombineerd met de textielproductie, op den duur – na 1800 – was tegen de concurrentie van de Twentse en Brabantse textielweverijen niet meer op te boksen en specialiseerden de Hilversummers zich meer en meer in de tapijtfabricage.¹

Fabrikeursfamilies

Hilversum had in 1850 ongeveer 5500 inwoners. Het kon met recht een industriedorp genoemd worden, want er waren in dat jaar 23 tapijtfabrieken en 6 textielweverijen. Deze verhouding is echter wat geflatteerd, want in een aantal ta-

Gerardus Veen (1797-1863) kan gekenschetst worden als de grondlegger van de moderne Hilversumse tapijtin-
dustrie (alle foto's: collectie B.M. Veen, Bilthoven, tenzij anders aangegeven).

Reijn, De Wit, Perk Vlaanderen, Van der Heijden, Bijlard en Andriessen. Deze families vormden de dorpselite, onderlinge huwelijken hielden de kring gesloten. Het familiekapitaal, verworven in de eerdere textielproductiefase, bleef zo beschikbaar voor het opzetten en uitbreiden van de tapijtfabrieken. Fabrieken met 80 tot 100 werklieden waren in de tweede helft van de negentiende eeuw zeker geen uitzondering. De meeste tapijtfabrieken lagen aan of in de buurt van de Groest.

Dit alles betekent nog niet dat de Hilversumse fabrikeurs vooruitstrevend genoemd mogen worden. Hilversum was er vroeg bij voor wat betreft industrialisatie, maar nieuwe technische ontwikkelingen werden op den duur nog maar mondjesmaat ingevoerd. Zo vond het gebruik van stoomwerktuigen pas laat ingang; de eerste stoomketel werd pas rond 1876 in Hilversum geplaatst (in de fabriek van de gebroeders Van der Heijden, waarover later meer), en dan nog alleen voor het verven van de garens. Pas rond 1900 kwamen de eerste stoommachines voor het aandrijven van de getouwen – met uitzondering, vanaf 1868, van de Hilversumse Stoomspinnerij en Weverij, maar deze katoenweverij was import en had niets van doen met het Hilversumse fabrikantenwereldje.² Ook allerlei negatieve sociale bijverschijnselen, zoals kinderarbeid en gedwongen winkelnering³, hebben zich relatief lang in Hilversum kunnen handhaven.

De Hilversumse fabrikeurszonen waren degelijk voor de handel opgeleid. Zij werden, na de lagere school doorlopen te hebben, naar internaten in Brabant gestuurd (de meeste tapijtfamilies waren katholiek). Zo bezocht Johannes van der Heijden (1800-1890) vanaf 1809 een kostschool in Helmond. Gerardus Veen (1847-1914) bezocht rond 1860 de 'Kostschool voor Jonge Heeren' in Elten en zijn broer Adrianus (1851-1930) enkele jaren later het 'Institution de Roosen-

pijtfabrieken werd, als het zo uitkwam, ook wel wat textiel gemaakt, vooral in tijden waarin de afzet van tapijt wat stagneerde.

Dit laatste was zeker het geval vanaf 1840, toen door importbeperkingen van het toen net zelfstandig geworden België een belangrijk deel van de toenmalige afzetmarkt wegviel. Gerardus ("Gerrit") Veen (1797-1863), die een tapijtfabriek op de hoek van de Leeuwenstraat en de Groest had, loste dit probleem als eerste op door nieuwe afzetmarkten in Noord-Duitsland, Scandinavië en Rusland aan te boren. Dit was de start van de moderne tapijtfabricage, want Veen vond veel navolging. Een innovatie uit die tijd was de invoering van het Jacquard-getouw, waarmee met behulp van ponskaarten patronen konden worden geweven.

Handel en fabricage was in handen van een beperkt aantal fabrikeursfamilies, zoals Veen, Brouwer,

daal'.⁴ Andere Hilversumse fabrikantenzonen zullen hun onderwijs in Hilversum zelf hebben genoten op de kostschool/internaat van Willem van Loon, gevestigd sinds 1838.⁵ De verdere opleiding en het opdoen van handelsvaardigheden vond in alle gevallen verder in het eigen familiebedrijf plaats.⁶ Pas aan het eind van de negentiende eeuw brak voor de Hilversumse tapijtfabrieken de moderne tijd aan. De invoering van nieuwe machines en het maken van nieuwe producten vergde ook nieuwe vaardigheden. Vanaf het begin van de twintigste eeuw volgden de fabrikantenzonen behalve een handelsopleiding ook een technische (vaak in Duitsland) en/of een kunstzinnige. De broers Jacobus Johannes (1883-1935) en Gijsbertus Maria van der Heijden (1891-1971) volgden bijvoorbeeld rond 1910 een opleiding aan de Rijksschool voor Kunstnijverheid te Amsterdam. Van hen is bekend dat zij ook zelf tapijten ontwierpen.⁷ Daarnaast brachten de Hilversumse fabrikeursfamilies ook kunstzinnige nakomelingen voort in andere disciplines. Anthonius Brouwer (1827-1908) was een niet onverdienstelijk kunstschilder die landelijke bekendheid genoot. De familie Andriessen bracht een aantal musici en componisten voort. Uiteraard speelden de fabrikeurs ook een belangrijke rol op bestuurlijk gebied. Vooral na 1850 was een aantal van hen raadslid of wethouder.

De Hilversumse fabrikeurs bouwden door het succes van de tapijtfabricage aanzienlijke fortuinen op. Johannes van der Heijden bezat bij zijn meerjarigheid in 1822 een persoonlijk vermogen ter waarde van f5214. In 1830 was zijn vermogen al toegenomen tot f10.688. Bij zijn overlijden in 1882 was zijn voltooid fortuin f351.427.⁸ De nalatenschap van Gerrit Veen bedroeg in 1863 f101.600. Gerrit Veen was een sociaal bewogen en gelovig mens. In 1856 liet hij de 'Schapenkamp' bouwen, een hofje van 52 woningen voor weduwen en wezen. In 1860 schonk hij dit hofje aan het armbestuur van de St. Vitus en voegde er een bedrag aan toe om een aantal weduwen (mogelijk van ex-werknemers) er gratis te laten wonen. En in zijn testament vermaakte hij, vrij van rechten, f10.000 aan de Katholieke gemeente, en f250 aan de Hervormde zowel als aan de Israëlitische gemeente, ter bestrijding van de armoede.⁹ Ook kwam het voor dat fabrikanten in hun testament geld vermaakt aan hun vroegere arbeiders.¹⁰ Zij droegen soms ook bij aan de leniging van de ergste armoede, vaak op initiatief van de sociaal bewogen dorpsarts Dr. Van Hengel. Rond 1892 leverden veel fabrikanten een bijdrage aan de bouw van de nieuwe, neogotische Vituskerk.¹¹

Handelsreizen

Het maken van handelsreizen behoorde tot de traditie van de fabrikeurs. Al in de achttiende eeuw werd er een of twee maal per jaar een 'grote reis' gemaakt om afzet voor de producten te vinden. Aanvankelijk gebeurde dat te voet en werd op het platteland van de noordelijke provincies stoffen en koedekken verkocht. Ook het inkopen van grondstoffen verdiende de nodige aandacht. Partijen koehaar of wol konden onderling sterk qua kwaliteit verschillen en de te kopen partijen moesten door de fabrikteur persoonlijk gekeurd worden voordat tot aan-

Lambertus van der Heijden (1827-1890) richtte samen met zijn broer Jacobus in 1860 een moderne tapijtfabriek op aan de Veerstraat.

koop werd overgegaan. Aan zichtzendingen deed men in die tijd nog niet.

Ook in de negentiende eeuw gold dit nog in sterke mate, zij het dat het afzetgebied, vooral nadat de Hilversummers zich gingen toeleggen op het maken van tapijt, zich op den duur uitstrekte over grote delen van noordwest-Europa. Dat was uiteraard niet meer te voet te doen en de fabrikteurs gebruikten dan ook steeds meer de diligence en de trein. De ligging van Hilversum bleef echter vrij geïsoleerd; de belangrijkste verbindingen vanuit het dorp waren het beurtschip en de trekschuit, en – vanaf 1835 – de postkoets van Buwalda. Het voldeed nog net, maar was beslist niet *State of the Art*. Niet voor niets gingen de Hilversumse dorpsbestuurders en fabrikanten al in 1838 bij koning Willem I op audiëntie om voor Hilversum een aansluiting op het spoorweginet te vragen. Let wel: de eerste spoorlijn in Nederland moest toen nog geopend worden. Ook in later jaren hebben de fabrikanten een aantal keren getracht die zo gewenste aansluiting te krijgen – desnoods op eigen kosten! Na de opening in 1874 speelde de spoorlijn direct een grote rol in de aan- en afvoer van grondstoffen en tapijt.¹²

Een van de handelsreizigers in het midden van de negentiende eeuw was Lambertus Johannes van der Heijden, die op pad ging naar Noord-Duitsland en Scandinavië. De brieven die hij naar huis stuurde, zijn bewaard gebleven¹³ en bieden ons een inkijkje in dergelijke reizen, die voor die tijd toch geen sinecure zullen zijn geweest. Zoals dat in die tijd vaker gebeurde, vertegenwoordigde hij niet alleen de fabriek van hem en zijn broer, maar ook die van zijn vader. Daarnaast verkocht hij op commissie ook nog textiel voor de firma Ledeboer & Zonen in Tilburg. Behalve het verkopen van partijen tapijt moest hij tijdens de reis ook nog eens grote partijen haar inkopen. Een druk baasje, dus.

De firma's

De Hilversumse fabrikanten werkten vaak samen. Lambertus van der Heijden ging in 1866 op pad voor zijn vader en zichzelf. Zijn vader, Johannes van der Heijden (1800-1880) had een tapijtfabriek aan de Kampstraat, hoek Spuisteeg. Johannes stichtte deze fabriek in 1854 in de oude katoenspinnerij en weverij van Jan Cornelisz. Reijn, en werkte nauw samen met zijn vriend Willem H. Brouwer (1816-1880). Deze samenwerking leidde twee jaar later, in 1868, tot een compagnonschap: de fa. Brouwer en Van der Heijden. Deze tapijtfabriek zou uitgroeien tot een van de grootste van Hilversum en in 1930 de basis vormen van de Veneta. In 1866 werkten er al 99 werklieden. Zijn zoon Lambertus (1827-1890)

had ook aanleg voor de tapijtfabricage, evenals diens broer Jacobus ('Jaap') van der Heijden (1831-1889) waarmee hij in 1860 een tapijtfabriek "Gebroeders Van der Heijden" aan de Veerstraat 27 oprichtte. Ook dit was voor die tijd zeker geen klein fabriekje; er werkten in 1866 ongeveer 50 werklieden. Lambertus deed er de in- en verkoop, zijn broer de productie. Het bedrijf was zijn tijd vooruit en plaatste als eerste in Hilversum een stoommachine. De fabriek zou in 1932 gekocht worden door de firma Fokker.

Beide fabrieken maakten koehaar tapijten, zij het met de aantekening dat er behalve koehaar ook kalfs- en geitenhaar gebruikt werd. Waarschijnlijk gebeurde dit om patronen in meerdere kleuren te maken, want haar liet zich in die tijd (chemische verfstoffen waren nog onbekend) moeilijk verven.

De reis

Voor zover de brieven bewaard zijn gebleven, kunnen we de reis van Lambertus in de zomer van 1866 als volgt reconstrueren. In Bremen bezocht hij de vaste leverancier Neumark, die echter alleen slechte kwaliteit haar kon leveren, zodat er niets gekocht werd. Neumark was daar niet blij mee, waarom Lambertus maar niet afgedongen heeft op een eerder geleverde partij, waar blijkbaar ook al iets aan markeerde. Lambertus verkocht ongeveer dezelfde hoeveelheid tapijt als vorig jaar. Er is verder sprake van politieke onrust: Duitsland is in rep en roer omdat Pruisen zich van de Duitse Bond wil afscheiden om meer macht te krijgen. Dit leidde in de loop van die maand tot een oorlog tussen Pruisen en Oostenrijk plus de Duitse zuidelijke staten. Pruisen wint (onder leiding van Bismark) en Oostenrijk verliest zijn hegemonie in de Duitse staten.¹⁴

Per nacht-diligende gaat het vervolgens naar Hamburg, waar bijna 9000 kilo haar wordt ingekocht. Deze partijen werden binnen enkele dagen naar Hilversum verzonden, de genomen monsters ter controle stuurde Lambertus per post.¹⁵ De verkoop was niet onaardig, ondanks de gedrukte politieke stemming. In Kopenhagen aangekomen is de verkoop goed: f10.000,-, terwijl hij ook nog flanel en baai voor de firma Ledeboer in Tilburg verkocht. Inmiddels blijkt hij in

De tapijtfabriek van vader Johannes van der Heijden en zijn vriend Willem Brouwer aan de Spuisteeg/Kampstraat. Deze foto dateert van ongeveer 1938, toen de fabriek – rond 1900 – fors was uitgebreid tot een "stoomtapijtfabriek". De witte boerderij links was het woonhuis van Jacobus van der Heijden en zijn vrouw, Barbara Veen. Midden in de Spuisteeg is het "eilandhuis" op de Kampstraat te zien. Op de plaats van de fabriek staat thans het politiebureau.

Jacobus (Jaap) van der Heijden (1831-1889) was verantwoordelijk voor de productie van de firma "Gebrs. Van der Heijden" aan de Veerstraat.

Copenhagen 15 Juny 1866

Geachte Vader of vriend Breuners

Van het gerespondeerd nummer heb ik eveneens het ook
een brief van 8de Juny dan etc. In met veel genegen
dank dat alle etc. met in alle vryen vryen etc. Het
was, een meer aankomst of noch des. door Freejsten
door Justen Kieken met etc. etc. etc. heb beleed
met heel respecten en dank veel - No. 2/15 vryen
te bekomen etc. etc. met etc. met etc. etc. etc.
den heeren avond etc. etc. op, de 2de heb in 6 etc.
Het was een meer factoren etc. etc. etc. etc. etc. etc.
hem. etc. heb een meer factoren etc. etc. etc. etc. etc.
hem. vryen 6000 5 etc. etc. etc. etc. etc. etc.
Kieken etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc.

Een van de brieven die Lambertus naar Hilversum stuurde.

Bremen ook nog drie nieuwe patronen voor Schots tapijt aangekocht te hebben. Er zijn echter grote problemen met zijn vertegenwoordiger voor de binnenlanden van Denemarken: toegezegde betalingen zijn nog niet binnen. De volgende dag wilde Lambertus via Malmö naar Stockholm reizen. Omdat daar echter een grote nijverheidstentoonstelling is, stuurt hij een telegram vooruit om alvast een kamer te reserveren. De telegraaf is een nieuwtje voor hem; Hilversum heeft pas het jaar daarvoor een telegraafkantoor gekregen.

In Stockholm viel de verkoop nogal mee, temeer daar een klant uit Göteborg vanwege de nijverheidstentoonstelling al in Stockholm aanwezig bleek – wat een extra reisje uitspaarde – en ook nog eens een flinke order plaatste. Lambertus bezocht ook de nijverheidstentoonstelling, die de moeite waard was, want hij bracht er wel 5 uur door. Het inspireerde hem ook om bij thuiskomst direct aan de slag te gaan want hij stuurt instructies om haar te verven en de slagmachine (voor het maken van de ponskaarten van Jaquardgetouwen) startklaar te zetten voor het invoeren van de nieuwe patronen. Het Zweeds is Lambertus echter blijkbaar niet machtig want hij verveelt zich omdat hij met niemand dan alleen zijn klant Bredenberg kan praten. En diens bestelling valt ook nog eens tegen. De terugreis zal via Malmö en Kopenhagen gaan. Verder vervoer is onzeker, want door de vijandelijkheden tussen Pruisen en Oostenrijk is het treinverkeer tussen Hamburg en Hannover zeer onzeker geworden.

In Hamburg teruggekomen blijkt er een brief vanuit Hilversum voor hem te liggen met het nieuws dat de nieuwe partij haar niet aan de eisen voldoet. Dat valt hem erg tegen (“Haar kopen is een ondankbaar werk”) en hij zal bij de leveran-

cier op korting aandringen. Ook in Noorwegen blijken de firma's een vertegenwoordiger te hebben, maar Lambertus stuurt er voorlopig geen stalen naar toe, ook omdat de verkopen van die vertegenwoordiger geheel voor risico van de firma's zelf zijn. De treinreis terug naar Hilversum is nog onzeker; tot Hannover is er geen probleem, maar of er een aansluiting is naar Emmerik en Utrecht, is niet duidelijk. Als alles goed gaat, zou hij 27 juni om 13 uur 15 in Utrecht aankomen, waar hij verwachtte te worden afgehaald voor het laatste stukje naar Hilversum. Mocht het echter niet lukken, dan nam hij donderdagnacht de boot naar Amsterdam. Hoe en wanneer Lambertus met deze oorlogsdreiging is thuisgekomen, is uit de brieven niet af te leiden.

De brieven

Bremen, 6 Junij 1866

Geachte Vader.

Hiermede kan ik U berigten, dat ik hier klaar gekomen ben als ook dat ik de Heer H. Cordes Bremerhaven bij mij gehad heb en hedenavond vertrek ik per nacht-dilligence na Hamburg. Alhoewel de Politieke omstandigheden hier zeer ongunstig worden beschouwd, is het mij met de zaken vrij al mede gevallen.. Alleen Friederich Haake die mij verleden jaar f1300,- besteldet, heeft nu slechts 18 stuks carpetten opgegeven. De andere door elkander genomen komen zoo wat op hetzelfde neer van verledene jaar.

Ik heb het Bremer Koehaar gezien, het komt mij voor dat dit lang en na dit mooie blauwe grijs niet is als vroeger en daarbij genomen, dat zij een gulden per 100 pond meer bedingen, zag ik er geen koopje in en heb het derhalve niet gekocht. Indien ik het zelve had willen koopen, dan zouden ons het mooiste der 2 partijen franco Amsterdam f10 en het andere wat niets meer als roodhaar is f9 kosten, en daarom kwam het mij voor er van af te zien, dit gaf wel eenige onaangenaamheden tusschen mij en de Heer Neumark. Reden waar om ik die partij welke hij reeds verzonden had en waarbij 4 baaien waaren waarop ik korting verlangde maar zonder reclames heb geaccepteerd; Hieringesloten zend ik U de rekening van het reeds door ons ontvangene haar waarvan een gedeelte bij Uu en een gedeelte bij mij ligt. Gelieve het zelve wat bij mij ligt te laten wegen en in blanco te boeken, het is dat Haar waar dat Donker Grijs bij is. Heer Brouwer weet het wel. Ik zal bij mijne thuiskomst wel uitrekenen wat het kost.

Ik weet verder geen bijzonder Nieuws en verzoek U mij op Copenhagen Hotel d'Angleterre te schrijven hoe het alle thuis gelegen is. Ik verzoek U mijne Vrouw en Jaap als allen van mij te groeten die zich met

Hoogachting noemt

Uw zoon

L. J. Vander Heijden

Ik heb onder mijne commissie reeds 7 stukken Schots, dat staat mij nogal aan.

“Geachte Vader” Johannes van der Heijden (1800-1880), directeur van de firma Brouwer & Van der Heijden.

Hamburg, 9 Junij 1866

Lambertus trouwde in 1849 met de Hilversumse Maria Smit (1825-1884).

Geachte Vader en Vriend Brouwer,

Hiermede geef ik U kennis dat ik gisteren hier heb gekocht het volgende van Philipp Peretz;

Circa 1800 halve Nederlandsche ponden wit Rijnl. Geitenhaar

à B 30,— dit zal kosten vrij thuis f27.1/2

8 balen circa 1500 halve Nederlandsche ponden Grijs Rijnl. Geitenhaar

à B 17,— dit zal kosten vrij thuis f16,—

15 balen circa 3200 halve Nederlansche ponden wit kalfshaar

à B 24,— dit zal kosten vrij thuis f22.5/8

3 balen circa 600 halve Nederlandsche ponden wit koehaar

à B 23.8 dit zal kosten vrij thuis f22.1/8

8 balen circa 200 pond rood koehaar

à B 7,— dit zal kosten vrij thuis f7.1/4

1 baal grofrosachtig Rijnl. Geitenhaar, dit kost vrij thuis f13.5/8

Van deze baal heb ik vergeten een monster te nemen.

U zult per post franco een pakje ontvangen waarin afzonderlijk van ieder der boven vermelde soorten een monster is door mij zelf getrokken.

Ik geloof, dat het Uw goedkeuring zal weg dragen, dat ik deze partij

gekocht heb niet zoo zeer om bijzondere lage prijzen als wel om het witte Geiten en Kalfshaar naar mijn inziens is een en ander een mooie partij goed. Hetzelve word Woensdag hier verladen. Zodoende U het ontvangen hebt op Hamburg de factuur te zenden, dan zal ik bij accoordbevinding maar betalen voor zoo veel ik kan met mijn geld dat ik over heb. Die Peretz is een geschikt mensch.

Op de vorige zending heb ik 7 à 8 Mores korting gehad voor die 2 afwijkende balen. Ik heb hem op de vorige rekening vast B 400 wissel gegeven dien ik ontvangen had.

Dan heb ik nog gekocht van J. Wertheim circa 20 balen, circa 4000 pond Grijs Kalfshaar kost f7.1/2 MB of vrij thuis f7.3/4, daaronder mogen ook 2 of 3 balen rood zijn. Circa 20 balen circa 4000 pond 2 soorten rood haar. Kost 7 MB vrij thuis f7.1/4.

Van deze 3 partijen zult Uw ook de monsters vinden die U per post zullen geworden. Ik heb dit om de prijs gekocht en buitendien zulk rood haar voor f7.1/2 kan ook geen kwaad. Denk erom, zodra U factuur hebt en connossmenten, Bukman met connossement te zenden en de declaratie te geven namelijk

P/ balen wit en grijs onbewerkt Koehaar en Geitenhaar netto f waarde.

W/ balen rood onbewerkt Koehaar netto f waarde.

U moet dit vooral dadelijk doen anders word het opgeslgen en kost iedere dag f5,— liggeld.

Wij hebben dit al eens meer betaald door verzuim van onze kant.

Na afschrijven dezes opnieuw gekocht van Ph. Peretz 1200 withaar onbekend hoeveel balen à BM 23 kost vrij thuis f21.1/2 en 4000 à 5000 pond rood kalfshaar à BM 7.3/4 vrij thuis f8,— en 500 à 600 pond grijs kalfshaar BM 7.3/4 kost vrij thuis f8,—.

Deze 3 partijtjes heb ik op monster gekocht. Weet daarom niet bepaald hoeveel balen en weet ook niet of het met dezelfde Boot van het andere verladen kan worden.

Op ieder der monsters die ik U gezonden heb staat aangeschreven net zoo ik U in deze brief voorschrijf, dus wees voorzichtig met het openen der monsters dat U niet in de war geraakt. Ik heb die monsters, die ik U zend onpartijdig uit mijne groote monsters, die ik zelf van de partijen getrokken heb, genomen.

Ik twijfel geensints of U zult de partijen daarom voldoende vinden, het kon echter zijn, dat het circa gewigt iets meer of minder is of dat er een baal meer of minder grijs of wit is. Daarop kan geen aanmerking zijn. Ook moet U het altoos als haar beoordelen en iets geven en nemen kunnen. Mogt echter, wat ik geen ogenblik verwacht, er partijen bij zijn die geheel en al afwijken gelieve dan daarvan een monstertje te trekken en mij per van Gent en Loos of zoo mogelijk per post te zenden, op dat ik dat bij de monsters die ik heb kan confronteren. Uwe brief echter moet U mij met de post zenden, het zal wel in orde zijn maar geef U dat bij voorzorg op indien ik eens totaal mogt misleid zijn, zoolang ik niet betaal, hebben wij het heft in handen, dus U moet mij onmiddellijk op Hamburg schrijven zoodra U de partijen geveerfied hebt en tevens mij de factuur zenden.

Van Middag vertrek ik van hier na Copenhagen alwaar ik morgen om 11 uur hoop te arriveren, waar ik ook een brief van U hoop te vinden op mijn schrijven. Het gaat met de zaken vrij snel. H.G. Basse uit Kiel heeft mij de stalen teruggezonden met een mooie commissie van 4 ps katoen schots, 3 ps ca. Gekeperd, een partijtje karpetten en ook hetgeen mij nog schuldig was geremeteerd, Hahnzijl alhier hebben mij 14 rollen besteld met een partijtje karpetten. W. Ritter zal mij opgeven als ik terugkom. Zal ook wel wat nodig hebben. Samson Jacob te Altona heeft mij betaald. Daar moet ik op mijne retourreis aankomen met de stalen. Lieberman alhier was slecht gestemd over de politiek. Dit zal hoop ik ook wel geweken zijn als ik weer kom.

Het is hier verschrikkelijk heet en toch durf ik mijn winter borstrok niet uit te trekken alvorens ik uit Zweeden en Denemarken terug ben. Ik heb mij hier 1 dag langer opgehouden als ik dacht.

Gelieve mijne vrouw van mij te groeten en zeg haar dat ik geen tijd heb te schrijven, maar dat ik goed gezond en tevreden ben. Groet overigens allen van mij die zich met achting noemt.

Uw zoon
L. J. Vander Heijden

Copenhagen 15 Junij 1866

Geachte Vader en vriend Brouwer,

Toen ik gepasseerde Maandag hier arriveerde was ook Uw brief van 8 Junij daar. Ik zag met veel genoegen daarin dat alles bij U en mijne huize wel was. Van Uwe aanmerking op een der door Frier gezondene partijen Koehaar nam ik nota en heb bereijds met Frier gesproken en denk wel f20 à f25 vergoeding te bekomen. Ik kon dat echter niet zeker bepalen. Krijg daar hedenavond antwoord op. De 21 balen rood en 6 balen wit, waarover U factuur ontvangen hebt, is weer van dat mooie Haar. Ik heb nog eene partij van dat Bruine roode Kalfshaar wezen zien 6000 à 8000 pond. Ik heb daarvoor geld geboden. Krijg eerst morgenavond antwoord of wij het krijgen. Dat is heel mooi Carpet Bruin. Ook heb ik een baal wit Koehaar en Geitenhaar gezien. Het schijnt mij toe jonge geitjes te zijn van iemand die handschoenen-leder bereyd. Daar waren 10 balen. Ik denk zo 2500 pond geweest. De houder van die eene baal

heeft er geen kennis van en wist niet of de andere 9 balen nog te bekomen waren. Krijg daarop morgen antwoord. Ik mag lijden dat het er nog is. Wanneer ik dit kan koopen, is het altoos een bijzonder koopje.

Ik ben hier met mijn zaken klaar. Ik heb hier goed verkocht. Plusminus f10.000,— alzo meer als verledene jaar, waaronder ook nog 8 ps Schots en wat Schotse Carpetten, Koehaar Carpetten maar niet zoo veel als verledene jaar.

Ik heb van Waltjen te Bremen 3 mooie nieuwe patroonen Schots gekocht, welke zeer veel bijval vinden. Zoffman heeft niet betaald. Zal echter zonder fout in de eerste dagen van Julij af remiteren per wissel op Amsterdam. Hayers Nachfolger heeft betaald. Ik twijfel niet of U zult mijne brief uit Hamburg en de door mij gezondene monsters Koehaar ontvangen hebben en verwacht daarop antwoord als ik te Hamburg terug kom. Ik hoop dat ik ten dien opzigte na Uw genoegte mag gehandeld hebben.

Heden ben ik druk bezig met de zaken te regelen met onze Reiziger voor het binnenland van Denemarken. Daar is veel aan te doen want ik wil dat beter ingerigt hebben als verledene jaar. Er zijn slechts 7 wissels meer bij Frier die niet ingekomen zijn. Waarvan er 1 geaccepteerd is op 4 September, 1 heeft het goed teruggezonden op Copenhagen, 1 heeft zich het leven benomen, doch na het zeggen onzer reiziger zal dit geen verlies opleveren, echter wat langer duuren eer hetzelfde binnenkomt. Ik wil dit gelooven, doch kan daar niet verder oordelen. De ander 4 zijn nog niet geaccepteerd. De grootste reden daarvan is, dat de goederen te laat zijn aangekomen, hetgeen ik zeer goed aannemen kan.

Morgen ochtend (Zaterdag) reijs ik van hier via Malmö na Stockholm (Zweden) aldaar is een groote tentoonstelling van Nijverheid en trekken een massa menschen op af hier uit het Noorden. Of mij dit in mijne zaken minderen zal, weet ik niet. Ik heb ten minste om onder dak te komen heden per Telegram een kamer besteld om zeker te zijn dat ik niet evenals Nic. van Veersen in de dilligences moet overnachten. Dat zou mij in dit vreemde oord niet passen. U moet U van Zweden niet veel voorstellen. Ik heb maar 2 menschen te bezoeken, dus is het daar mis, dan moet Gij maar denken; hij heeft de reijs gemaakt om de tentoonstelling te zien. Ik had eerst plan om op Götenburg te reizen over zee, maar ik dacht, die Mijnheer, welke mij daar bedienen, kan ook wel na de tentoonstelling te Stockholm zijn. Ik heb daarover Maandag dadelijk geschreven en bekom zoeven een Telegram dat dit juist het geval was. Tevens opgave van zijn adres, waar ik hem te Stockholm treffen kan. Mogt mij dit gelukken dan zal ik daar wel vernemen of hij iets van ons fabrikaat gebruiken kan en hem vragen of hij dit te Stockholm wil afgeven. Verlangt hij, dat ik te Götenborg kom, dan kan ik hun 20 Junij aldaar treffen, maar houd mij dan weer een paar dagen op.

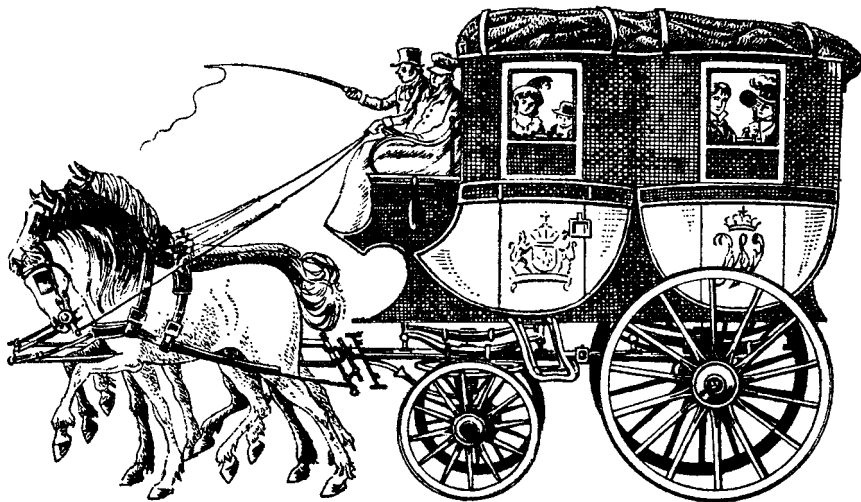
Enfin, wij zullen zien. Is het mis in Zweden, ik heb vast een mooi partijtje goed verkocht. Zijt overigens van mij gegroet en verzekerd van mijne welstand.

Groet Jaap van mij en de familie. Ingesloten een brief. Gelieve die mijne vrouw te overhandigen. Groet ook Moeder van mij

Met ware Hoogachting

Uw zoon & vriend

L. J. Vander Heijden

Voor het reizen over grote afstanden bleef tot ver in de negentiende eeuw de diligence of postkoets het aangewezen vervoermiddel. (Uit: H.B. Vos, Rijtuigen (Bussum 1961) p. 71)

te duur en hun fabrikaat voldoet aan hunne verwachting niet. Het is even zoo gesteld met het fabrikaat van andere Hollandsche fabrikanten in dit soort goed.

Ik hoop van avond een order te krijgen op 25 stukken Flanel en Baaijen een paar stukken Caster, en bij een en ander zal ik de stalen zenden, als ik van mijne Zweedse reijs terug ben. Enfin wat ik voor provisie eraan verdien, is voor niets meegenomen.

Stockholm, 19 Junij 1866

Geachte Vader en vriend Brouwer,

Ik ben hier Zondagavond gelukkig gearriveerd en heb toen dadelijk onze klant, de Heer M. S. Kobbs Sohner uit Gotenborg opgezocht, en tot mijn groot genoegen gevonden. Hij was gistermorgen om 9 uur al op mijn kamer en gaf toen hier zijn order op namentlijk 2 ps Schots tapijt en 3 ps $3/4$, 3 ps $7/8$ gekeperd loper alsoo een mooie order, te meer daar ik nu niet naar Goteburg hoeft te reijsen. Dit haalt mij minstens een paar dagen uit. De Heer G. A. Bredenberg alhier wil ook een order geven, doch deze is niet altewei en ik vrees dat ik daarmede vandaag niet klaar kom en mij logies om hem, nog een dag hier zal moeten ophouden.

Ik heb hier de Tentoonstelling van Nijverheid bezocht. Deze is wel de moeijte waard om te zien. Ik heb er 5 uur met genoegen in doorgebracht.

Voor ik afreijse heb ik G. Brouwer gezegd, dat hij veel zwart Haar moest verven vooral die stinkende partij. Als daar niet aan is voldaan, moet er dadelijk aan worden begonnen, want dit moet ik in de regel nogal veel hebben. Ook moet gezorgd worden dat de slagmachine klaar is om dadelijk 3 à 4 patronen te slaan, want er is geen tijd te verliezen. Het is bijna Julij eer ik thuis ben.

Het begint mij hier mooi te vervelen. Ik kan met niemand spreken als met mijn klant Bredenberg en dat gaat nog slecht. Ik kan geen andere krant lezen als de L'indépendance Belgique et le Journal des Débats, doch dit nieuws is reeds een dag of 6 oud eer ik het lees. Men heeft mij gezegd, dat de vijandelykheden tusschen Oostenrijk en Pruischen zijn aangevangen en dat daardoor het spoorwegverkeer van Hamburg tot Hanover heeft gestaakt. Zoo dat waar is, zit ik er gek mee, want kan niet anders dan over zee thuiskomen. Ik zal dit in Hamburg nader horen.

Ik heb nu uit Copenhagen den 15 Junij geschreven, welke brief U zeekerlijk reeds hebt ontvangen. Ik hoop in Hamburg ook brieven van U te vinden. Ik ben zeer nieuwsgierig hoe alles thuis is en of U het gekochte Haar ontvangen hebt.

Ik schrijf U maar eens van hier, omdat U dan weer spoedigst ook van mij iets weet. Nu behoef ik niet zoo gepresseerd te schrijven als ik te Hamburg arriveer. Inliggende brief gelieve U in een couvert te doen en te zenden aan de Heeren L. J. Ledeboer & zonen te Tilburg. Gelieve vooral mijne vrouw te groeten van mij te doen en haar van mijne welstand te verzekeren. Groet ook Jaap van mij als mede de verdere familie.

Met alle achting,
Uw zoon of vriend
L. J. Vander Heijden

Zoo op het oogenblik ben ik ook klaar met de heer G. A. Bredenberg alhier. Hij heeft besteld 16 ps tapijt. Dit valt mij niet mede. Ik had daar meer van verwacht. Hij had veel overgehouden en daarbij dat hij niet wel is, de oorzaak dat de order niet grooter is. Ik kom morgenochtend om 6 uur via Malmö en Copenhagen van hier reizen, waar ik vrijdag aan kom en mij nog even moet ophouden. Kom dan Vrijdagavond der 22 Junij te Hamburg. Ik zal blij zijn als de reijs zoover achter de rug heb.

Hamburg, 24 Junij 1866

Geachte Vader,

Gisteren ben ik hier van mijne reijs uit Zweden geretourneerd en vond toen Uwe brieven van 20 en 21 dezer. Ik twijfel niet of U zult mijne brief van 19 dezer uit Stockholm reeds ontvangen hebben. Het deed mij groot genoeg daaruit te vernemen als dat alles onder de familie wel was en de zaken geregeld zijn gang gaan.

Minder aangenaam was het voor mij te moeten vernemen dat het gekochte Koehaar van Westrim niet voldoet aan onze afspraak en dat daar zoo weinig Grijs bij is en tevens 10 balen slecht. Ik zal daar eenig vergoeding voor eischen.

Wat Philipp Peretz aangaat, daar zal ik ook mijn best doen eenig rabat te bekomen, maar dat zal zeer moeilijk gaan. Haar kopen is een ondankbaar werk. Ik had ook geen idee gehad om te Hamburg Haar te koopen. Ik heb zulks om het Wit en het Grijs gedaan, daar wij in verhouding van het Roode Haar schraal voorradig hebben. In Lübeck hebben de 3 klanten aldaar kleine commissies besteld. De ongelukkige oorlog heeft hier in Hamburg de menschen zeer gedrukt. Hier gaat letterlijk niets, om reden waarom Liebermann niet wil bestellen, veel of weinig, dat weet ik niet.

Ik ben hier met eene Albrecht uit Amsterdam, welke ook na Holland moet. Wij zijn echter het niet eens met ons zelve, hoe de reijs te zullen maken over land of over zee. Het is zeker bekend, dat wij met het spoor tot Hannover komen. Hoe of verder de aansluiting tot Oberhausen-Emmerich is, kunnen wij niet juist vernemen aan het aankomen derpostern. Moet dit traject niet gestoord zijn, maar wat vandaag goed gaat, gaat morgen soms niet meer. Enfin, wij zijn besloten dinsdagavond van hier per spoor naar Hannover te reizen en zoo mogelijk door naar Emmerich; ingeval zulks geregeld gaat, kom ik Woensdag 27 Junij 's middags om 1 uur 15 te Utrecht. Zij moeten dan de aankomst van beiden treinen afwachten. Mocht ik niet ko-

Reizen per trein was in de jaren '60 van de negentiende eeuw nog een tamelijk primitief gebeuren. Toch was het Europese spoorwegnet al zo uitgebreid dat behoorlijke afstanden konden worden afgelegd. Deze litho toont een trein van de Rijnspoorwegmaatschappij, nabij grensstation Zevenaar. Lambertus van der Heijden zal met een soortgelijke trein naar Utrecht teruggespoord hebben (litho J.H. Heijmans, coll. Nederlands Spoorwegmuseum Utrecht).

men, dan kunnen zij terug gaan en niet ongerust daaromtrent wezen. Donderdag nacht om een uur gaat de boot na Amsterdam, doch op dit juiste vertrek is ook zeer weinig te rekenen en die maakt zulk groot misbruik van die omstandigheid, dat de plaats, waarvoor hij in het voorjaar f12,— nam, thans f32,— is. Ik zal alzoo heel niet anders kunnen en dat ik daarvan gebruik maak.

Wij zullen bij de Holl. of Pruisische Consul informeren of wij onder deze omstandigheden een pas moeten hebben om Pruischen door te reizen.

De Brief van Neumick te Bremen zal ik beantwoorden als ik thuis ben en met U over die zaak gesproken heb. Ik heb voor dit Haar wel geld geboden, onder voorwaarde ik het eerst moest zien en daardien de kleur mij niet meeviel kwam het mij veel te duur voor en ben ik ervan teruggekomen. Dus die zaak is dan mede aan de kant.

Het spijt mij ook, dat Kimmeijer niet vroeger bij ons geweest is om het agentuur voor Noorwegen. Of Borfou verledene jaar wel 60 rollen daar heeft verkocht, komt mij niet geloofbaar voor. Temeer daar men bij Vlaanderen daarvan niets heeft gemerkt. Ik heb de stalen noch niet na Noorwegen gezonden. Ik heb over die zaak eerst nagedacht en geloof, dat de tegenwoordige omstandigheden voorzichtigheid eischen, temeer daar die agent slechts verkoopt en wij de menschen moeten crediteren. Dat is voor Christiaanse minder naar het binnenland van Noorwegen, zoude mij daaromtrent minder bevallen, als wij na overleg de stalen direkt zenden als ik thuis kom, dan is zulks vroeg genoeg.

Als ik dit jaar na Gotenburg had moeten gaan, was ik zelfs even na Christiaanse gegaan. Die reijs duurt maar 12 uur. Dit zullen wij de volgende reijs overleggen. Doe vooral de groeten aan mijne vrouw, Jaap en de verdere familie. Voor hem die zich met hoogachting noemt,

Uw zoon,
L. J. Vander Heijden

Ik heb mijn stalen voor een gedeelte naar Kiel gezonden aan J. Bomelberg. Bekom zoo even een telegram uit Kiel, dat Blomelberg niet thuis is. Dat dezelve niet voor Woensdag hier terug zal zijn. Enfin, dit maakt minder uit. Ik zal Ritter verzoeken mijn koffer met de boot te

zenden, zoodra de stalen uit Kiel terug zijn. Daar zal nog wel commissie Schots voor claim komen. Ook moeten er nog twee mensen geld zenden uit het buitenland.

Ook zal ik Ritter in ontvangst laten nemen, indien dit na mijn vertrek van hier mogt aankomen.

Noten

- 1 Zie voor een uitgebreid overzicht van het ontstaan en ontwikkeling van de Hilversumse tapijtindustrie mijn artikel 'Hilversum als tapijtstad' in *Textielhistorische bijdragen* 37 (1997) p. 116-139.
- 2 Zie mijn artikel 'Industrie in het Rode Dorp' in *Eigen Perk* 1996 nr 1, p. 10-27.
- 3 Gedwongen winkelnering: het loon van de arbeiders werd vaak voor een deel in bonnen in plaats van geld uitbetaald. De fabrikeurs hadden naast hun fabriek meestal ook een kruidenierswinkeltje waar (en uitsluitend daar) hun arbeiders de bonnen konden inleveren. Onnodig te zeggen dat die daardoor meestal duurder uit waren voor hun dagelijkse levensbehoeften. De fabrikeurs trachtten met deze regeling het inderdaad veel voorkomend drankmisbruik te beteugelen.
- 4 Veen, B.M., *Stamreeksen – afbeeldingen – bidprenten van Veen – Reijn – Van der Heijden – Bijlard, tapijtfabrikeurs te Hilversum*, Bilthoven 1996, p. 129 en 153.
- 5 Lamme, J., 'Bouw- en bewoningsgeschiedenis van 's-Gravelandseweg 55', in: *Eigen Perk* 1989/3, 76-77; Hans van den Berg, 'Het onderwijs in Hilversum rond het jaar 1850', in: Jan J. van Herpen (red.), *Hilversum anno 1850. Leven in een dorp van landbouw en textielnijverheid in de 19e eeuw* (Hilversum 1990) p. 122-123.
- 6 Veen, B.M., lezing voor de Hilversumse Historische Kring "Albertus Perk", 25-3-1997.
- 7 Veen, a.w., p. 159.
- 8 Veen, a.w., p. 154-155.
- 9 Veen, a.w., p. 58-59.
- 10 Veen, lezing "Albertus Perk", 25-3-1997.
- 11 Pelgrim, E.J., 'Cuypers en de gotiek', in: *Eigen Perk* 1993 nr 1, p. 25-31.
- 12 Pelgrim, E.J., 'Een wandeling door industrieel Hilversum, anno 1850', in: *Hilversum anno 1850*, p. 65-67.
- 13 Collectie B.M. Veen, Bilthoven.
- 14 Ploetz, K., *Aula wereldgeschiedenis in jaartallen*, dl. 3 (Utrecht/Antwerpen 1980) p. 105-106.
- 15 De postdiensten werkten in de tijd redelijk goed: een brief deed er een dag of twee over om Hilversum te bereiken. Goederen deden een kleine twee weken over dit traject.